

המינקת # האמא # השליחה # רבקה # תומר דבורה # דיבור והנהגה # הענקה

יראו המעיינים ויתמהו השומעים על כך שהתורה מזכירה פעמיים את דבורה בתואר 'מינקת רבקה'. בפרשת 'חיי שרה' (בראשית כד, נט) נשלחת המינקת עם היונקת מפדן ארם לארץ ישראל: "וַיִּשְׁלְחוּ אֶת רַבֵּקָה אֶחָתָם וְאֶת מִינְקָתָהּ וְאֶת עֶבֶד אַבְרָהָם וְאֶת אֲנָשָׁיו". בפרשת 'וישלח' (שם לה, ח) מביאה התורה את הידיעה על הסתלקות המינקת לבית עולמה: "וַתָּמָת דְּבָרָה מִיִּנְקַת רַבֵּקָה וַתִּקְבֹּר מִתַּחַת לְבַיַּת אֵל תַּחַת הָאֵלוֹן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אֵלוֹן בְּכוֹת".

אפשר להבין מדוע כינתה התורה את דבורה בתואר 'מינקת' בתחילה, לפי הדעה שרבקה הייתה בגיל צעיר מאד כשנשלחה לארץ כנען. אך כשהתואר הזה חוזר בתורה גם במותה של רבקה, הופך הדבר מתואר למהות. כל כולה של דבורה הוא 'מינקת'. נוכל על פי זה לבחון את עניינה.

מינקת רבקה

הפסוקים שבהם פתחנו את עיונו, מעלים כמה תמיהות:

א. רבקה בצאתה מפדן ארם הייתה בת שלוש שנים,¹ או לדעה אחרת בת ארבע עשרה שנה.² מדובר בנערה המשקה עשרה גמלים, והיא עומדת להינשא ולהקים משפחה. אין ספק שרבקה אינה יונקת, לאיזו מטרה יש לקחת את המינקת לאחר תום תקופת היניקה?

ב. יש להבין, מה מקום יש להזכיר את מותה של דבורה? הרי לא שמענו עליה עד כה מלבד הליכתה לכנען עם רבקה? עוד זאת שהמקום נקרא על שם הבכי על מותה, עד שהאלון נקרא "אלון בכות", והרי תפקידה של המינקת הוא טכני וזוטר. על שום מה זכתה דבורה בכבוד רב כל כך?

ג. לפלא הוא, כיצד טרחה התורה לציין את מותה של מינקת רבקה, ואילו מותה של רבקה אמנו נעדר מהתורה. 'יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא'³

¹ שם כה, ב ברש"י.

² דעת זקנים מבעלי התוספות, שם כ.

³ בבא קמא מ"ב ע"א.

ד. רש"י כותב שרבקה שלחה את דבורה לפדן ארם להודיע ליעקב לחזור לכנען, כפי שאמרה לו קודם צאתו לחרון, אך דבורה בעת ההיא הייתה בת 135 לכל הפחות.⁴ איזה עניין יש לשלוח קשישה וישישה לדרך כה קשה?

ליישוב התמיהה האחרונה מציע הרמב"ן (שם לה, ח) שהמינקת המוזכרת בפרשת 'חיי שרה' אינה המינקת הנזכרת בפרשת 'וישלח', 'כי רחוק הוא [מן הדעת] שתהיה הזקנה השליח שתשלח אמו ליעקב'. תימוכין לסברת הרמב"ן, אפשר למצוא בהבדלים שבין המינקת שב'חיי שרה' לבין המינקת שבפרשת 'וישלח'. ביחיי שרה' לא נזכר שם המינקת, לעומת 'וישלח' שנזכר שמה דבורה. ביחיי שרה' מְנַקְתָּהּ - בלי יוד, ואילו ב'וישלח': מִיְנָקָת - עם יוד.

החזקוני (שם כד, נט) לא מקבל גישה זו וכותב: "ואת מְנַקְתָּהּ - והזכירה עכשיו, שלא תתמה לכשתגיע לפרשת מיתתה לומר מאין באה". לפי החזקוני, וכך פירש הרמב"ן בתחילת פירושו, ואף רש"י (בראשית לה, ח) פירש כך, מדובר באותה מינקת. ונחמד את הדברים: בפרשת 'חיי שרה' דבורה המינקת הולכת עם אליעזר ורבקה לארץ ישראל. עוברות שנים רבות ודבורה המינקת מסתלקת לבית עולמה בדרך מפדן ארם לארץ ישראל, יחד עם יעקב וכל משפחתו. איך הגיעה דבורה לפדן ארם הרי היא נמצאת בארץ ישראל? הקושיה מתעצמת כשאנו יודעים את גילה המופלג של דבורה.

על שאלה זו עונה רש"י: "מה ענין דבורה בבית יעקב? אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם, שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם, ומתה בדרך". עומדים אנו בשאלנו, מדוע צריך להטריח אשה קשישה לדרך קשה?

האמא

חידוש גדול מחדש בעל ה'מדרש אגדה' (שם) בשלוש מילים בלבד, הפותרות את שאלותינו, ושופכות אור חדש על מהותה ודמותה של דבורה מינקת רבקה: "מינקת רבקה - אמא של רבקה".

ב'ספר הישר'⁵ משלים המחבר את התמונה המשפחתית, על פי הפסוקים הבאים (שם כב, כ-כג):

⁴ יעקב בן 63 שנים כשיצא לפדן ארם. 14 שנה שהה בישיבת עבר עד היותו בן 77. 20 שנה עבד בבית לבן ובגיל 97 החל לחזור לארץ ישראל, שהה שנתיים בדרך והרי הוא בן 99 שנה. רבקה ילדה את יעקב בגיל 23 שנים (רש"י כה, כו), אם כן רבקה כעת בת 122. דבורה מינקתה מבוגרת ממנה לכל הפחות ב-15 שנים, נמצא דבורה בת 137 שנה.

⁵ מובא בהערות ותיקונים במדרש אגדה שם.

וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּגַּד לְאַבְרָהָם לֵאמֹר הִנֵּה יֻלְּדָה מִלְכָּה גַם הוּא בְּנִים
לְנַחֲוֹר אַחִיד. אֵת עוֹץ בְּכֹרוֹ וְאֵת בּוֹי אַחִיו וְאֵת קְמוּאֵל אֲבִי אָרָם. וְאֵת כְּשֶׁד וְאֵת
חִזוֹ וְאֵת פִּלְדֶּשׁ וְאֵת יְדֹלָף וְאֵת בְּתוּאֵל. וּבְתוּאֵל יֻלְּדָה אֵת רַבְקָה שְׁמִנָּה אֵלֶּה יֻלְּדָה
מִלְכָּה לְנַחֲוֹר אַחִי אַבְרָהָם.

נחור (בן תרח אחי אברהם) ומלכה (בת הרן אחות יסכה/שרה), התחתנו והולידו את עוץ
הבכור, שישה בנים נוספים, ואת בתואל האחרון. עוץ הוליד את דבורה, ובתואל לקח לאשה
את דבורה אחייניתו. לבתואל ולדבורה נולדו לבן ורבקה.

אברם הוא דוד רבה של דבורה (אח נחור סבא של דבורה), והוא האציל מרוחו על כל
סובביו. התורה (שם יב, ה) מתארת את המהפכה הזו בקצרה: "וְאֵת הַנְּפֹשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחַרְוֹן".
יש רגליים לסברה שהיו מעגלים של השפעה. נמרוד היה במעגל החיצוני שעדיין לא הושפע
כלל, ולעומתו אליעזר היה במעגל הקרוב ביותר, דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים.⁶
דבורה הייתה אף היא במעגל הקרוב ביותר, היא דבקה באמונה בא-ל אחד, והייתה קוראת
בשם ה' כקריאת אברם דודה.⁷

השהות של אברם בפדן ארם נקטעה על ידי הציווי הא-לוקי: "לֵךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ",⁸ ודבורה
נותרה שם וחינכה את בניה ברוחו של אברם. את המילים "וַתִּמְתְּ דְבָרָה מִיְנֵקֶת רַבְקָה"
מתרגם יונתן: "ומיתת דְבָרָה פִּי־דְגוּגִיתָא דְרַבְקָה". דבורה קיבלה את האמונה בא-ל אחד
בורא שמים וארץ בשלימות, וזה מה שגרם לה להיות פדגוגית-מחנכת. בעלה בתואל, ולבן
בנה, לא קיבלו הכל, אבל ספגו את עיקרי האמונה. על פי זה נבין איך בתואל הרשע ולבן
הארמי, שהוא בעצם נבל הרמאי, אומרים לאליעזר (שם כד, ט): "מֵה' יֵצֵא הַדְּבָר לֹא נוֹכַל
דְּבַר אֱלֹהִים רַע אוֹ טוֹב". אמונה בבורא עולם ובהשגחה פרטית הם ספגו מדבורה.

על פי הדברים האלה ניתן לתרץ את השאלה הבאה:

לאחר שאליעזר הבין שהנערה בעלת החסד הזו ראויה ליצחק, הוא נתן לה צמידים, וכדרך
אנשי אמונה, הוא מתפלל לה' (שם כו-כז): "וַיִּקְדֵּ הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לַה'. וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי
אֲדֹנָי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא עָזַב חֶסְדוֹ וְאַמְתּוֹ מֵעַם אֲדֹנָי...".

תגובתה של רבקה מצריכה הבנה. רבקה רצה אל אמה ומספרת לה את כל הדברים שאירעו.
מדוע היא רצה לאמה, הרי את כל העניינים מנהל אביה בתואל, ולאחר מותו⁹ ממלא מקומו
הוא בנו לבן, מן הראוי היה שרבקה תרוץ אליהם ולא לאמה?

⁶ יומא כ"ח ע"ב.

⁷ ראה חוברת 'על משכנות הרועים', הרב משה צבי נריה עמוד 11-7.

⁸ בראשית יב, א.

⁹ שם, נ"ה ברש"י.

לאחר מעשה החסד של רבקה, שנבע מרוחו של אברהם שמידתו חסד, שומעת רבקה את אליעזר משתחוה לה' ואומר (שם כז): "בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי אֲדֹנָי אֲבִרְהָם אֲשֶׁר לֹא עָזַב חֶסְדּוֹ וְאֶמְתּוֹ מֵעַם אֲדֹנָי...". רק כעת מבינה רבקה את עוצמת האירוע, לפניו עומד שליחו האישי של ה'רבי' של אמא. רבקה לא מתמהמהת לרגע, היא רצה לאמה לספר את החדשה המסעירה הזו, נשיא דורנו ומורה דרכנו נוכח כאן אצלנו באמצעות שליחו. אמנם לבן רץ מיד כי התלהב מהצמידים, אבל דבורה, ובתה רבקה, נמצאות בעולמות אחרים. דבורה לא מורגשת כלל בכל סגירת השידוך, אך כדרכן של נשים חכמניות, היא מארגנת מאחורי הקלעים את כל התנאים. דבורה מנווטת את הדברים בצורה כזו שגם היא, אמה-מניקתה-מורתה-מחנכתה, תלך עימה לארץ ישראל. לא משום שרבקה צריכה מינקת, אלא משום שמקומה הטבעי של דבורה הוא להיות בסביבת משפחת אברהם.

השליחה

עברו חלפו שנים, יעקב לא נמצא בביתו זמן רב, רבקה לא יודעת מה עובר על בנה האהוב. היא נאמנת להבטחה שהבטיחה לבנה (שם כז, מה): "וְיִשְׁלַחְתִּי וְיִלְקַחְתִּיךָ מִשָּׁם". המחשבות ודאי טורדות את דעתה, מה מעולל אחי הרמאי לבני התמים. מנוי וגמור עם רבקה לחלץ את יעקב מבית לבן. אולם את מי היא תשלח למשימה? שליחות של אליעזר לא עולה על דעתה, שהרי לבן יבז לו. שליחות של כת בעלי זרוע, יש חשש שלבן יהרוג אותם. משכך, אין לה ברירה אלא לשלוח את אמה דבורה. לאמא לא יסרבו בחרן. דבורה היא היחידה שתצליח להביא את יעקב לארץ ישראל.

דבורה חוזרת לביתה בפדן ארם. הרמב"ן כותב שהיא התעסקה בגידול בני יעקב שהם ניניה. השקעה רבה נצרכת לגידול הדור הבא על ברכי אמונה בא-ל אחד, בתוך סביבה של עובדי כוכבים. כאשר תמו עשרים השנים שהתחייב יעקב לעבוד אצל לבן, שבה כל המשפחה לארץ ישראל והסבתא רבתא עמהם. בהגיעם לבית אל, מסתלקת דבורה לבית עולמה, בשיבה טובה ליד נכדה וניניה.

משנחשפנו לדמותה של דבורה, לא ייפלא הכבוד הגדול שהיא זוכה לו: פסוק מיוחד בתורה, בכי גדול, קבר נפרד, ושם המקום הנקבע על שם האירוע 'אלון בכות'. דבורה היא בעצם 'אם האמהות' - אמה הביולוגית של רבקה, ואמן הרוחנית של רחל ולאה. ההשגחה העליונה סובבה, שהיא תשוב ותגיע למשפחת יעקב ותחבר גם את אמותינו הצעירות שלא זכו לראות את אברהם, לתורתו של אברהם. רבקה ורחל ולאה, הצליחו לגדול כ'שושנה בין החוחים', בזכות ה'פדגוגית' שהייתה שם לגדל אותן. ל'אם האמהות' מגיע קבר מיוחד ובכי רב, ונתינת שם בארץ ישראל.

רבקה

באותה העת נפטרה גם רבקה.¹⁰ בכיו של יעקב היה בעיקר על אמו (שם לה, ט): "וַיָּרָא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹא מִפְּנֵי אָרֶם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ", ביארו המפרשים שברכו בברכת אבלים. העובדה שרבקה כבר נפטרה, מוכחת מהפסוק (שם כז): "וַיָּבֵא יַעֲקֹב אֶל יִצְחָק אָבִיו מִמֶּרָא קְרִיַת הָאָרְבֶּעַ הוּא חֶבְרוֹן". אילו הייתה רבקה בחיים היה לו לומר: ויבוא יעקב אל יצחק אביו **ואל אמו**, שהרי היא שלחה אותו לשם, אלא שרבקה כבר נפטרה. נמצא שפטירת רבקה ואמה דבורה היו בפרק אחד.

עובדה זו מאירה את האמירה של רבקה ליעקב (שם כז, מה): "לָמָּה אֲשַׁכַּל גַּם שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד?". "שְׁנֵיכֶם" לפי רש"י הכוונה אתה יעקב ואחיך עשיו. לפי החזקוני הכוונה ליעקב ולאביו יצחק. למה התכוונה רבקה באומרה **גם שְׁנֵיכֶם**? אפשר להבין שנזרקה בה רוח הקודש וראתה שהיא ואמה דבורה תסתלקנה ביחד, ואמרה לבנה: די בבכי גדול אחד עלי ועל אמי, למה צריך עוד אבל כפול במשפחתנו?

תומר דבורה

על פי הדברים האמורים, נוכל להבין את דברי 'דעת זקנים מבעלי התוספות'¹¹: "ותמת דבורה - מדרש. כי מה שכתוב גבי דבורה הנביאה והיא יושבת תחת תומר דבורה, זהו אלון בכות דבורה דהכא [אשר כאן]". לדבריהם, יש קשר בין דבורה המינקת לדבורה הנביאה. אותו אלון בכות מפרשת 'וישלח', הוא תומר דבורה, שתחתיו ישבה הנביאה לשפוט את ישראל.¹² מינקת הוא תואר פיזיולוגי, ומה עניין להשוות נביאה למינקת? משהתוודענו לגודל אישיותה של דבורה, ההשוואה ליאם האמהות' מקבלת פשר. הקשר בין דבורה זו לדבורה זו, הוא הנחלת התורה לדור. דבורה מינקת רבקה, היא זו שמחנכת את ניניה לדרכו של אברהם, ואף אשת לפידות עושה את אותו דבר, בהנחילה את דרכו של אברהם ותורתו בשופטה את ישראל.

דבורה - דיבור והנהגה

בשו"ת 'תורה לשמה' (תסג) נשאל ה'בן איש חי': "אחד ראה בחלומו, עוקצים אותו דבורים, ונפשו עגומה עליו בעבור החלום הזה". והשיב: "פתרונו, כי הורו מן השמים לזה האיש על חטא שחטא בעוון... הדיבור... ודבר זה נלמד מדברי רבנו האר"י זצ"ל בישער הגלגולים:

¹⁰ כדברי רש"י, הרמב"ן ורבנו בחיי בשם בראשית רבה פא, ה.

¹¹ שם לה, ח.

¹² שופטים ד, ה.

הפרנס המתגאה על הציבור יתגלגל בדבורים". למדנו מדבריו שדבורים משורש דיבורים, אולי משום שהדבורים מזמזמות באופן רציף ללא הפסקה.

דבורה חניכת אברהם, הייתה כאברהם, קראה בשם ה', עסקה בפדגוגיה ובהפצת האמונה בבורא עולם, ולכן נקראה על שם הדיבור. דיבורה - עשה נפשות, דיבורה - בנה את רבקה, ובמקצת את לבן, ויש להניח שנקראת דבורה על שם דיבורה.

נביא נקרא נביא על שם ניב השפתיים שהוא משתמש בו. ניב הוא דיבור, ודבורה הנביאה הייתה בעלת דיבור, ולכן נקראה אף היא דבורה. על פי הידעת זקנים זהו הקשר בין דבורה זו לדבורה זו.

עוד אפשר על פי דברי חכמים: "דְּבַר אֶחָד לְדוֹר וְאֵין שְׁנַי דְּבַרִּין לְדוֹר"¹³. דְּבַר הוא מנהיג. מצאנו כמה פעמים בש"ס "אֲדַבְּרִיה לְרַבִּי...". כשהמשמעות היא: הוביל אותו, הנהיגו. למדנו שדבורה הייתה מנהיגה ומובילה. היא הובילה ברוחו של אברהם אבינו, והיא הנהיגה את ביתה ואת צאצאיה. מחלציה יצאו ממשיכי דרכו של אברהם העברי, ועל מנהיגותה נקרא שמה דבורה - המנהיגה. יפים הדברים ביתר תוקף למנהיגת עם ישראל והשופטת היחידה: דבורה הנביאה.

הנקה - הענקה

אם אכן דבורה הייתה אמא של רבקה ולא רק מינקתה, מדוע התורה מכתירה אותה בתואר "מִיִּנְקַת רֵבֶקָה"? ניתן להבין שיש פן בהגדרה מינקת שהוא גדול מ'אמא'. יש אמא ביולוגית אבל לא חינוכית, ויש אבא המתעסק בעניינים חומריים אבל אינו רוחני. תרח היה אביו של אברהם, אך לא היה ביניהם קשר רוחני עמוק. הורים כאלה לא מהווים דוגמה אישית, ואינם משרים השראה רוחנית ולא מאצילים על זרעם. לעומת זאת, מינקת בדרך כלל הוא פרט מתפקידיה הרבים של האם, אך זה פרט שאם נעשה נכון, הוא לא פרט אלא כלל גדול.

לעתים מתבטאים על אדם שדבק במידות או בדעות בצורה יוצאת דופן: "הוא ינק זאת עם חלב אמו". יש עוצמה מיוחדת בהנקה, שדרכה מכניסה האם את נשמתה בנשמת העולל הרך. דבורה לא הייתה רק אמא ביולוגית, דבורה הייתה מינקת רבקה. הנקה-הענקה זו, העניקה לרבקה את גדלות קומתם של האבות, עד שהכתוב (שם כד, סז) מעיד: "וַיִּבְאֶה יֶצְחָק הָאֱהָלָה שָׂרָה אִמּוֹ, וַיִּבְיֶאֱהָהּ הָאֱהָלָה וַנַּעֲשִׂית דְּגַמַּת שָׂרָה אִמּוֹ, כְּלוֹמַר וְהָרִי הִיא שָׂרָה אִמּוֹ".

מנין שאבה רבקה בת בתואל עוצמות רוחניות נשגבות כאלה? מדיבוריה ומדבריותה של דבורה הדברית. העוצמות עברו בהנקה: "דְּבַרָּה מִיִּנְקַת רֵבֶקָה!"

¹³ סנהדרין ח' ע"א.